

Максимова А.

**ОКУТУУ ОРУС ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН
МЕКТЕПТЕРДИН КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫНДА
ЭТНОМАДАНИЙ НЕГИЗДЕ БИЛИМ БЕРҮҮ**

Максимова А.

**ОБУЧЕНИЯ НА ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ОСНОВЕ УРОКА КЫРГЫЗСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛАХ С РУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ**

A. Maksutova

**TRAINING ON ETHNIC AND CULTURAL BASIS OF THE
LESSON OF THE KYRGYZ LITERATURE IN SCHOOLS WITH RUSSIAN
LANGUAGE OF INSTRUCTION**

УДК: 378:55/809.1

В статье рассматриваются основы ведения этнокультурного образования на уроке кыргызской литературы в школах с русским языком обучения.

The article discusses the basics of ethno-cultural education in the lesson Kyrgyz literature at schools with the Russian language of teaching.

Кыргыз адабияты курсу окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде жумасыка бир жолудан гана, Сунуш кылынган убакытта башка тилде окуган кыргызстандыктар жергиликтүү элдин тилин үйрөнүп, ошол тилде баарлаша билүү, иш кагаздарын толтура алуу, жөнөкөй чыгармаларды кыргызча окуй алуу жана окугандарын туура түшүндүрүү ишмердүүлүгүнө жетишүүсү керек. Ал үчүн кыргыз тили сабагына кыргыз адабияты сабагы көмөк көрсөтөт жана тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн андан ары теревдетүүгө жардам берет. Мындай максатты ишке ашыруу үчүн окуп үйрөнүлүүчү чыгармалардын тандалышына өзгөчө маани берүү керек. Алар программада төмөнкүдөй критерийлер менен тандалып алынган:

- сунуш кылынып жаткан чыгарманын идеялык тазалыгы, тарбиялык жактан маанилүүлүгү, жалпы адамзаттык нарктуулукка ылайык келерлиги, гуманисттик бийик ойлорунун орун алгандыгы;
- чыгарманын көркөм-эстетикалык салмагынын дурустугу;
- тандалган чыгармалардын кыргыз тилин үйрөнүүгө көмөктөшүү үчүн мүмкүнчүлүгү бар экендиги, тилдик байлыктарынын молдугу жана окуучуларга ылайыктуулугу;
- чыгармалардын тек, түр, жанр, тематика боюнча көп түрдүүлүгү, кыргыз адабиятынын оозеки формасын, ырчылык өнөрдү жана профессионалдуу жазма адабиятты толук эске алгандыгы;
- окутууга тандалып жаткан чыгармалардын балдардын курак өзгөчөлүгүнө, окурмандык кызыктууларына, кабыл алуу ыңгайына ылайык келерлиги;
- үйрөнүлүүчү чыгарманын кыргыз элинин этномаданий, этнопедагогикалык, этнографиялык өзгөчөлүктөрүн көбүрөөк жана туура чагылдырышы, ошолорду башка улуттун адамдары үйрөнүүгө көмөк кошуусу ж.б. (1) Демек, биздин

изилдөөгө алган тема дагы, б.а., этномаданий негизде билим берүү - чыгармаларды тандоонун чен-өлчөмүнүн жана программалык та-лаптардын бири болуп эсептелет.

Окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин кыргыз адабияты программасынан борбордук орунунда кыргыз элинин «Манас» эпосу турат. «Манас» тууралуу окуучулар (анын ичинен кыргыз мектептерде деле) жалпысынан билишкени менен текстти терең талдап, «байыркы кыргыз рухунун туу чокусун» (Ч.Айтматов) ар тараптан түшүнө алышпайт. Бул тууралуу С.Байгалиев практикада кездешкен мындай жагдайларды айтат: «2004-жылы март айында кыргыз тили жана адабияты боюнча мектеп окуучуларынын республикалык олимпиадасына катышкан жер-жерлерден тандалып келген 60 мыкты деген окуучунун ичинен «Манастын образы - адамдык айкөлдүктүн жана патриотизмдин эң жогорку үлгүсү» аттуу темада жалгыз бир гана бала дил баян жазууга батынган. 90-жылдарда Бишкектин жогорку окуу жайларынын 4-курста окуган 40ка жакын студенттин бирөө да Манастын образын эпостун сюжетинин негизинде айтып бере албаган, бирөө да үчилтикти толук окуп чыкпаган» (2).

Мунун себеби эмнеде деген суроолор менен биз дагы бир топ маселелердин тегерегинде ой жүгүртүк. Алар биздин иликтөөлөр боюнча төмөнкүлөр болуп чыкты:

- окуучулардын жалпы эле китеп окуу маданиятынын өтө эле төмөндөп кеткеядиги;
- азыркы балдардын байыркы кыргыз турмушуна, маданиятына, жашоосуна кызыкпагандыгы;
- окуучулардын «Манас» эпосунун тилин жетишерлик деңгээлде түшүнө албашы;
- учурдагы жаштардын руханий дүйнөсүнүн жардылыгы;
- өткөн кылымдын 50-80-жылдарындагыдай ата-энелердин балдардан «Манас» окушун талап кылуусунун практикаланбай калышы ж.б.

Ал эми аны окутуудагы проблемалар тууралуу мындай пикирди келтире кетүү жөндүүдөй: «Мектептерде да, жогорку окуу жайларында да «Манас» эпосу жөнүндө таасири күчтүү, таалим-тарбиясы жугумдуу, жан дүйнөнү козгогон, эффективдүү сабактарды өтүүгө кедерги болуп жаткан фактор-

лордун бири - бул «Манасты» окутуунун илимий-методикалык негиздеринин иштелип чыкпагандыгы... өкүнүчтүү нерсе, бизде ушү убакка чейин «Манасты» окутуу боюнча атайы адистешкен «Манастын» методикасын, педагогикасын кесип кылып алган манастануучу-методист, окумуштуу-педагогдор жокко эсе. «Манасты» окутуунун методикасы боюнча атайы методист-илимпоз кадрларды даярдоого республикада көңүл бурулбай келатат. Мына ошондуктан «Манасты» окутуунун илимий-методикалык негиздери иштелип чыкпагандыктан, окуу жайларда эпосту окутуу көбүнчө стихиялуу мүнөздө болуп, «алыбек алына жараша» дегендей, ар ким өз билгенинче сабак өтүп келет...» (3)

Демек, «Манасты» окутуу боюнча мугалимдердин даярдыгынын начардыгы да эпосту өздөштүрүүгө өз таасирин тийгизип жаткандай.

Биз орус класстарында кыргыз адабиятын окуткан мугалимдерге мектептерде «Манасты» этномаданий негизде үйрөтүү боюнча төмөнкүдөй методикалык ыкмаларды жана жолдорду колдонууну сунуш кылабыз.

Тема: «Манастын төрөлүшү жана балалык чагы».

Бул теманы өтөрдүн алдында окуучулар менен этномаданий багыттагы бир катар түшүнүктөрдүн маанисин ачып алуу керек. Алардын негизгиси - манасчылык өнөр тууралуу. Манасчылык - кыргыздарга гана таандык өнөр. Окуучуларды кызыктыруу үчүн «Биринчи манасчы ким болгон?» деген суроо коюлат. Ошондо алар мугалимдин жардамы менен төмөнкүдөй варианттардагы жоопторун айтып чыгат.

1-окуучу: Манас каза болгондо анын жары Каныкейдин кошкон кошогу «Манас» эпосунун жаралышына негиз болгон.

2-окуучу: «Манасты» эң биринчи айткан баатырдын чоролорунун бири Ырамандын Ырчы уулу. Ал жарчы катары жүрүп, Манастын көзү өткөндө кошок кошуп, өз көзү менен көрүп жүргөн окуяларды баяндап айтып чыккан.

3-окуучу: Бул чыгарманы эң биринчи Жайсаң ырчы чыгарган.

4-окуучу: Эл арасында кошок формасында айтылып келген чыгармаларды Токтогул ырчы нрегке келтирип, адабий жанрдын нугуна салып, азыркы айтылып жүргөн абалына келтирген.

Дагы башка пикирлер айтылып эпостун сырдуулугу окуучуларды өзүнө тартып, кызыктыра баштайт. Окуучулардын алдында чын эле ким биринчи бул чыгарманы жаратты экен, анын автору ким экен деген суроо туулат.

Анан мугалим Саякбай Карала уулуна 1936-1947-жылдарда 500 553 ыр сабы жазылып калгандыгын, Сагынбай Орозбек уулуна 1922-1926-жылдарда «Манас» бөлүмүнөн гана 180 378 сап жазылгандыгын, эл оозунда Балык, Тыныбек, Назар, Чоюке, Келдибек, Акылбек деген манасчылардын аты белгилүү экендигин, бирок алардан чыгарма жазылып калбагандыгын, ушул тапта үчилтиктин бир гана «Манас» бөлүмүнүн 35 варианты илимге белгилүү экендигин айтуу менен дастандын экинчи сыры окуучуларга ачылып, тема бара-бара кызыгууну арт-

тырат. Бул - манасчылык өнөрдүн уникалдуулугу, ал өнөрдүн кыргыз маданиятындагы ордунун бийиктиги тууралуу маселе. «Манасты» бир нече айлап айтышкан, кээде айтып аткан окуяларга жараша күн жаап, кар жаап жиберген, угуучулар аттардын дүбүртүн, найзалардын карсылдаганын угушкан ж.б. Мисалы, XIX кылымдын башында жашаган Келдибек манас айтканда үй солкулдап, борошо уруп, чак түштө күүгүм түшүп, Манастын чоролору минген тулпарлардын дүбүртү кадимкидей кулакка угулуп тургандыгы эл оозунда айтылып калган.

Демек, манасчылык өнөр гана эмес, ал өтө сырдуу өнөр.

Бир катар манасчылар Манас айтып калуусунун себебин кандайдыр бир аяндар же түш көрүү менен байланышат. Муну да окуучулар аркылуу даярдаууга болот.

1- Балык ооз: Мен - Бекмурат Кумар уулумун. Жаш кезимде Наманганга мал айдап баратканда бир жолу жаандан качып Манастын күмбөзүнө кирип, уктап калыптырмын. Түшүмдө Манас баатыр кырк чоросу менен келип, өздөрү жөнүндө элге айтып берүүнү тапшырышты. Наманганга чейин минип барасың деп айтышып, Кабак деген жерге чидерленген кунан коюп коюшуптур. Аны минип алдым. «Токтогул деген ырчы бизди айткан. Сен да бизди аныктап айтып көрсөт. Оозуң, көзүң балыктыкына окшош экен, сенин мындан кийинки атың Балык болсун. «Манасты көрдүм, сүйлөштүм, аныктан анык» деп айт» деп көздөн кайым болушту.

2-окуучу - Сагынбай: Мен - Сагынбай Орозбаковмун. 1867-жылы Ысык-Көлдүн күнгөйүндөгү Кабырга деген жерде туулганмын. Бир жолу жаш кезимде козу кайтарыш жүрүп уктап кетипмин. Бир аксакал: «Ач оозунду, балам, алтын шилекейи мен чачыратайын. Мындан жаман болбойсун» дейт түшүмдө. Коркуп оозумду ачпай туруп калсам, «Манас айтасыңбы» дейт. «Ооба» дедим. Ошондо карыя оозума шилекей, кум кууп кетти.

3-окуучу - Дөөлөт. Мен - Дөөлөтбек Сыдыковмун. 1983-жылы Ысык-Көл облусуна караштуу Тоң райо-нундагы Шор-Булак айылында төрөлгөнүм. Бир жолу түшүмдө Саякбай атам келип: «Минтип айтыя жүр» деп, «Манастын» өзү айтып көрсөтүп берди. Кийин да ал киши түшүмө кире берди. Бир жолу чексиз мейкиндикте тоо-таш, карагайлуу жайлоодо туруптурмун. Анан кулагыма: «Кана, айтчы, Айкөл Манасты көрүп атасыңбы?» деген үн угулду. Тегерегимди карасам эч ким көрүнбөйт. Баягы үн «Жакшыраак карабайсыңбы!» дейт. Далө көрө албадым. Жакшылап карасам Манас баатыр колду аралап жалгыз баратып-тыр. Дагы бир түшүмдө Тал-Чокудан төрт баатырды көрдүм. Эл тоонун боорунда отурушуптур, кемегеде казан асылып, эт бышып жатат, баатырлардын аттарынын туяктары чокуларга тийип-тийбейт. Аларга арала-ша эл да жөнөйт. Ошентип отуруп, Тал-Чокуга чыгып, үч дайранын куймасын карашат.

4-окуучу - Талантаалы. Мен - Талантаалы Бакчиевмин. 13 жашымда түшүмдө Саякбай атаны көрдүм, ал киши маал-маалы менен мага келип, сынап жүргөндөй болду, бир жолу Жыргалаңдын

боюнда кой жайып жүрүп, Каныкей, Семетей, Чыйырдыга жолуктум. Ошондон кийин «Манас» айтып калдым, кийинчерээк Алмамбет менен Сыргакты, Манас менен Коңурбайды көрдүм. Ырамандын Ырчы уулу маалымат берип турду. Мага жыгач кесе менен ак беришти, анын же кымыз, же сүт экенин биле албадым, ичип, түбүнөн бир аз калтырып, кайра сунсам, болбой аягына чейин ичиришти.

5-окуучу - Улан. Мен - Улан Исмаиловмун. Жети-Өгүздүн Кичи-Жаргылчак айлынан боломун. Бир жолу кырды ашып бараткан Манас атам артына кылчая карап, мени жаңсап «Ой, баланын оозу куру калбасык» деди эле, мага муштумдай болгон, умачталган майга көөлөнгөн талкан беришти.

Мына ушул манасчылык өнөр тууралуу окуучулардын маалыматтарды алышы алардын кыргыз элинин көөнө маданиятынын магиялык, сырдуу күчкө таң калуу, баа берүү жана анын айланасында ой жүгүртүү сезимдерин калыптандырат. «Манас, Бакай, Кошой - булар калк кызыкчылыгын кайгаруунун өрнөгү, улуттуй стратегиялык акыл-эстин үлгүсү жана символу. Аталган ата-бабалардын аң сезими жана иш-аракети бизге азамат атуул болууга жол көрсөткөн жарык нур. Бекеринен, эпосто Манас - «акылмандын тунугу, ак калпактын улугу», Бакай - «Караңгы түндө көз тапкан, адамзаттын туйгуну, олуяттын кулуну», Кошой - «Абам Кошой карыям, айла тапкыч олуям» делип мүнөздөлбөйт. Бүгүнкү кыргыз интеллигенциясынын авангарды элге башкөз болуу жагынан «Манастагы» дал ушул олуя ата-бабалардын көсөм акылынан өрнөк алса мыкты болбойт беле. Демек, улуу «Манаста» биз бүгүн таяна турган тоо бар экен, патриоттук идеология бар экен.

Бүгүн маселе момунда турат деп ойлойм. Илгертен ата-бабаларыбыздын «канында» жашап келген, сансыз жылдарды аралап, «белес-белден бороондоп, беш удургуп өтүп» келген улуу «Манастагы» ушул асыл баа идеялар, нарктар менен азыркы жаштарды сугаруу керек. «Манастын» ошондой жогорку энергиясы менен жаштардын рухун «заряддоо» зарыл. Ала-Тоодогу ар бир инсандын «мотору» «Манас» таалимдеп турган ушул уңгулуу идеялардан от алып, айланып турса гана атаганат. Ар бирибиз-ин ичибизде Кошойдун, Бакайдын, Каныкейдин, Манастын руху отурсун. «Кыргыз рухунун туу чокусу» - «Манастын» ыйык булагынан суу ичирбесек, кыргыз пендеси көп өтпөй рухий канаттан жана тирөөчтөн ажырап, жер менен жер болуп, боортоктоп сойлоп калышы мүмкүн. Улут деген, коом деген элинин өткөнү-кеткени, келечеги менен иши жок, эсеп-кысаптан башканы билбе-

ген, капчыгы кампайганына ыраазы, тумшугунан алысты көрбөгөн жетеленме, ээрчиме көпчүлүк менен эмес, Кошойдой, Манастай өз ишенимине жана позициясына эгедер, улуттун сыйынган ыйык нарктарын ичинен кадыр тутуп жашаган, улуттук өзүн-өзү андап түшүнүүсү жана ар-намысы өнүккөн инсандары менен күчтүү» (С.Байгазиев) (3). Окумуштуу-публицист кеп кылган «Манастын» жогорку энергиясы менен жаштардын рухун «заряддоо» зарылдыгын ишке ашыруу дал мына ушундай манасчылык өнөрдүн миң сан сырларын түшүндүрүү менен башталат. Манасчылар - «Манас» дастанынын текстин элге айтуучулар, азыркы аудиторияга жеткирүүчүлөр гана эмес, алар кылымдардан кылымдарга кыргыз элинин маданиятын ташып өткөрүүчүлөр, сактоочулар жана пропагандалоочулар болуп келишкен. Демек, окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин «Манаска» арналган сабактары манасчылар тууралуу түшүнүктөрдөн башталышы - биздин методикалык сунуштарыбыздын биринчиси болуп эсептелет. Манасчылар тууралуу түшүнүк берүүдө адабият мугалимдери төмөнкүдөй жагдайларга басым жасоосу керек:

- манасчы жашаган мезгил;
- манасчы жашаган аймак;
- манасчы таалим алган устат (устаттар);
- манасчы болуп калуусунун себептери;
- манасчынын өмүрүндөгү түш же аян берүү окуясынын катыштыгы;
- вариантынын негизги өзгөчөлүгү (окуучулар өтө терең болбосо да негизгилерин билсе болот);
- айтуучунун манасты элге жеткирүүдөгү мимикалык, үндүк өзгөчөлүктөрү;
- манасчынын жеке турмушундагы айрым учурлар;
- манасчынын вариантынын жарыяланышы ж.б.

Манасчылар тууралуу түшүнүк берүүдө алардын жеке адамдык касиети, чыгармачылыгы жөнүндө башка таанымал инсандардын пикирин угуу да сабактын мазмундуулугун байытууга салым кошот.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын программасы: окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин У-Х1 класстары үчүн. Түз.: АМуратов. - Б.: Айат, 2009. - 4-6.
2. Байгазиев С. «Манасты» мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуу: абалы, проблемалары, милдеттери // Кутбилим, 2011, 8-июль.
3. Байгазиев С. «Манас» - улуттук стратегиялык акыл-эстин жана патриотизмдин символу // Эркин-Тоо, 2011, 15-июль.

Рецензент: д.пед.н. Чыманов Ж.